

KATOLIKUS NEVELÉSI KONGREGÁCIÓ

Munkadokumentum
a globális nevelési paktumhoz

(Instrumentum laboris)

2020

TARTALOM

A PROJEKT	3
1. Bevezetés	3
2. A paktum: a másik felé való nyitottság mint alap	4
3. Az eredendő testvériség	5
A KÖRNYEZET	7
1. A generációk közötti szolidaritás megszűnése	7
2. Nevelési-tanulási idő és technológiai idő	8
3. A kérdező attitűd „kinevelése”	9
4. Az identitás helyreállítása	9
5. A környezeti válság mint kapcsolati válság	10
A JÖVŐKÉP	12
1. Egység a különbözőségben: új gondolkodásmód	12
2. Középpontban a kapcsolat	13
3. A világ változhat	14
A KÜLDETÉS	16
1. Nevelés és társadalom	16
2. A holnap a legjobbat várja a mától	17
3. Nevelés a szolgálatra, a nevelés szolgálat	17
<i>Átgondolandó témák .....</i>	<i>18</i>

A PROJEKT

1. Bevezetés

Ferenc pápa a *nevelési paktum elindításáról szóló üzenetével* 2019. szeptember 12-én Rómába hívta a földön élő összes ember képviselőit, hogy közös kötelezettséget vállaljanak a globális nevelési paktum létrehozására. Ez a kezdeményezés nem egy új és hirtelen támadt ötlet, hanem egy olyan víziónak és elgondolásnak a konkrét lefordítása, amelyet beszédeiben a Szentatya már többször kifejtett. Ez a javaslat tanítóhivatali útmutatásának irányvonalát követi, melyet világosan megfogalmazott az *Evangelii gaudium* kezdetű apostoli buzdításban és a *Laudato si'* kezdetű enciklikában, amelyek pedig a zsinaton és a zsinat után született iránymutatásokból merítenek.

Az első dokumentumban a pápa az egész Egyházat arra hívta, hogy misszionáriusi „kilépésben” éljen, minden tevékenységének stílusát a „kilépés”, a mások felé való közeledés határozza meg. Ez a meghívás Isten egész népéhez szólt, hogy hirdesse „az evangéliumot mindenkinek, mindenütt, minden alkalommal, halogatás, ellenkezés és félelem nélkül”, s ez az evangéliumhirdetés „senkit sem zárhat ki”.¹ A kilépésben élő Egyház olyan közösség, amely kezdeményez, elsőként lép, képes hatást gyakorolni az egyéni és társadalmi élet összes folyamatára. Ebben a perspektívában – írja a pápa, miután elemezte a világ és a mai kultúra problémáit – „érezzük az ezzel a kissé kaotikus tengerárral való együttélés, elvegyülés, találkozás, ölelés, kapcsolódás és részesedés »misztikája« felfedezésének és átadásának a kihívását. Ez az áradat egy szolidáris karavánban [...] a testvériség igazi megtapasztalásába tud átalakulni”.²

Ebben az emberek és a világ törekenységével való törődésre irányuló meghívásban – mely valójában nemcsak a keresztényeket, hanem a föld minden emberét érinti – a nevelés és képzés elsődleges fontosságúvá válik, mert segít abban, hogy a közjó és a béke közvetlen főszereplőivé és építőivé váljunk.

A *Laudato si'* kezdetű enciklikában Ferenc pápa emlékeztet arra, hogy „a nevelés eredménytelen lesz, erőfeszítései pedig hiábavalóak, ha nem törekszik arra is, hogy új paradigmát terjesszen el az ember, az élet, a társadalom és a természethez fűződő kapcsolat tekintetében”.³

Sosem volt még akkora szükség, mint most – egy társadalmi ellentétek által szétszaggatott és közös jövőképet nélkülöző helyzetben – egy olyan sebeségváltásra, amely – a türelmes meghallgatásra és az építő párbeszédre kész teljes körű és inkluzív oktatás-nevelés révén – az egységet a konfliktusok elé helyezi. E célból rendkívül kívánatos – mondja a pápa –, hogy megosztásra és átalakításra irányuló folyamatok induljanak el, minden szükséges

---

¹ FERENC PÁPA: *Evangelii gaudium. Apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban* (2013. november. 24.), 23 [Szent István Társulat, Budapest, 2014].

² *Evangelii gaudium. Apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban* (2013. november. 24.), 87.

³ *Laudato si'.* Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 215 [Szent István Társulat, Budapest, 2015].

kezdemenyezéssel, hogy a következő generációk reményt adó és békés jövőt építhessenek.

E két fontos dokumentumot alapul véve Ferenc pápa a 2020. május 14-i eseménnyel, melynek középpontjában a globális nevelési paktum újbóli megkötésének szükségessége áll, azt a gondolatot kívánja a figyelem középpontjába helyezni, hogy „minden változás – mint a mostani korszakos változás is – nevelési utat igényel, egy olyan *nevelési falu* létrehozását, amely emberi és nyitott kapcsolati hálót hoz létre. Egy ilyen *falunak* középpontba kell helyeznie a személyt, támogatnia kell a kreativitást és a hosszú távú tervezés iránti felelősséget, és a közösség szolgálatába állni kész személyeket kell képeznie. Olyan nevelésfogalomra van tehát szükség, amely az élettapasztalatok és a tanulási folyamatok széles skáláját felöleli, és lehetővé teszi a fiatalok számára, hogy mind egyénileg, mind közösségileg kibontakoztassák személyiségüket. A nevelés nem egyedül az iskolák és egyetemek tantermeiben zajlik, ezért a nevelést elsősorban akkor biztosítjuk, ha tiszteletben tartjuk és megerősítjük a család elsődleges jogát a nevelésre, valamint az egyházak és társadalmi tömörülések azon jogát, hogy támogassák a családokat és együttműködjenek velük gyermekeik nevelésében”.⁴

2. A paktum: a másik felé való nyitottság mint alap

A Szentatya ebben az *üzenetében* egy *globális nevelési paktum megkötését* javasolja. Nem egy oktatási tevékenységet javasol, nem is egy program kidolgozását kéri, hanem egy paktumra vagy – másképp is megfogalmazva – egy *nevelési szövetségre* összpontosít. A szóválasztás sokat elárul a stílusról, amellyel a pápa e feladat elvállalására hív bennünket: ahhoz ugyanis, hogy *paktum* jöhessen létre, két vagy több különböző emberre van szükség, akik úgy döntenek, hogy elkötelezik magukat egy közös ügy mellett. Akkor jön létre paktum, amikor a kölcsönös különbözőségek megtartása mellett az emberek úgy döntenek, hogy erőiket egyazon projekt szolgálatába állítják. Akkor jön létre paktum, amikor a másikban, aki különbözik tőlünk, nem identitásunkat fenyegető veszélyt, hanem útitársat látunk, hogy „felfedezzük benne Isten képmásának ragyogását”.⁵

A zsidó-keresztény hagyományban a *szövetség* kifejezés egyébként az Isten és népe között létrejött szeretetszövetségre utal. Arra a szeretetre, amely Jézusban ledöntötte a népek közötti válaszfalat, és helyreállította a békét (vö. Ef 2,14–15).

Mindezt alapul véve a pápa azt kéri, hogy inkább útitársakat keressünk a nevelés útján, ahelyett, hogy követendő programokat javasolnánk; azt kéri, hogy kössünk mindenkivel szövetséget, mely a képzés melletti folyamatos elkötelezettségen keresztül mindenkinek az egyediségét erősíti. A különbözőség tiszteletben tartása mondhatni a nevelési paktum első előfeltétele. A nevelés érdekében kötött globális paktum mindenekelőtt annak elismerésében

⁴ *Beszéd a Szentszékhez akkreditált diplomáciai testülethez az újévi jókívánságok kifejezésének alkalmával* (2020. január 9).

⁵ FERENC PÁPA: *Christus vivit. Szinódus utáni apostoli buzdítás* (2019. március 19.), 165 [Szent István Társulat, Budapest, 2019].

nyilvánulhat meg, hogy minden hozzájárulás nélkülözhetetlen a neveléssel kapcsolatos, néhány évtizede tapasztalható vészhelyzet kezeléséhez, ahogyan azt már XVI. Benedek is elismerte a nevelés sürgős feladatáról szóló, 2008. január 21-én kelt levelében, melyet a római egyházmegyéhez és Róma városához intézett. Megfontolásai ma is időszerűek: „Mindannyian szívünkön viseljük az általunk szeretett személyeknek, különösen a gyermekeknek, a serdülőknek és a fiataloknak a javát. Tudjuk ugyanis, hogy városunk jövője tőlük függ. Ezért mindenképpen aggódunk az új nemzedékek neveléséért, azért, hogy képesek legyenek eligazodni az életben és meg tudják különböztetni a jót a rossztól, aggódunk egészségükért, nemcsak fizikai, hanem erkölcsi egészségükért is. A nevelés azonban sosem volt könnyű, és ma szemlátómaást egyre nehezebbé válik. Jól tudják ezt a szülők, a tanárok, a papok és mindazok, akik közvetlenül részt vesznek a nevelés munkájában. Ezért nagy »nevelési vészhelyzetről« beszélnek, melyet megerősítenek azok a kudarcok, amelyekkel igen gyakran találkozunk arra irányuló erőfeszítéseink során, hogy szilárd, másokkal együttműködni és életüknek értelmet adni képes személyeket neveljünk.”

3. Az eredendő testvériség

A *testvériség* az a kulturális kategória, amely megalapozza és paradigmaként irányítja Ferenc pápa pápai szolgálatát. Bevezetése a nevelési folyamatokba, ahogyan azt *üzenetében* javasolja, azt jelenti, hogy a testvériséget alapvető antropológiai adatként ismerjük el, amelyből kiindulva a kapcsolat összes fő és pozitív „nyelvtani szabályát” egybe tudjuk foglalni: a találkozást, a szolidaritást, az irgalmasságot, a nagylelkűséget, de a párbeszédet, a vitát, és általában a kölcsönösség változatos formáit is.

Az emberi életet eredendően kaptuk, nem tőlünk ered. Ellenkezőleg, az élet túlmutat minden férfin és nőn, nem valami önmagától adott, hanem valaki más által *adott*. A hívők számára – amint azt a közelmúltban Abu-Dzabiban elfogadott, *Az emberi testvériségről* című közös nyilatkozat hangsúlyozta – ez azt jelenti, hogy egymást az egyetlen Atya gyermekeinek kell elismernünk, azaz testvéreinknek, akiknek kölcsönös jóindulattal kell egymáshoz fordulniuk és őrizniük kell egymást (vö. Ter 4,9).

Ugyanakkor, ahogy azt Ferenc pápa már hivatali idejének kezdetén hangsúlyozta, a testvéri őrzés hivatása „nemcsak minket, keresztényeket érint, hanem van egy előzetes dimenziója, mely egyszerűen emberi, és mindenkit érint”.⁶ Abban, hogy kapjuk az életet, azt fedezzük fel, hogy az egész emberiséget a testvériség köteléke kapcsolja egybe, s így a testvériség az emberi lét strukturális valóságát kifejező elvnek bizonyul.⁷ Ha barátainkat vagy egyes társainkat megválaszthatjuk is, testvéreinket biztosan nem választhatjuk meg, hiszen nem mi adtunk nekik létezését. Minél inkább megéljük tehát a testvériséget, ráébredünk, hogy az elsősorban nem erkölcsi kötelességet jelent, hanem az emberi faj és az egész teremtés objektív identitását.

⁶ *Homília a péteri szolgálat megkezdéseként mondott szentmisén* (2013. március 19.).

⁷ *Vö. Laudato si'. Enciklika közös otthonunk gondozásáról* (2015. május. 24.), 220.

Az elvetés mai kultúrája alapvetően éppen a testvériségnek mint az emberiség konstitutív elemének az elutasításából fakad: „Sok dolognak meg kell változtatnia az irányát, de mindenekelőtt az emberiség szorul rá a változtatásra. Szükségünk van annak tudatára, hogy közös az eredetünk, egymáshoz tartozunk, és olyan jövő vár ránk, amelyen mindnyájan osztozunk”.⁸ Ferenc pápa éppen ebben az irányban fogalmazta meg a *béke világnapjára* írt első üzenetét is (2014. január 1.), nem véletlenül adta neki a *Testvériség, a béke alapja és út a békéhez* címet. Ma a *nevelés globális faluja* építésének perspektívájában ez az elv új lendületet kap, bizonyos értelemben minden sikeres nevelési folyamat igazi végpontjává válik. Éppen az mutatja meg, hogy elértük-e a mindannyiunkban közös emberség teljes megvalósulását, hogy készek vagyunk-e a testvériség szolgálatába állni. Nemcsak arra teremtettünk ugyanis, hogy „másokkal” együtt éljünk, hanem arra is, hogy „mások szolgálatában” éljünk, üdvös és gazdagító kölcsönösségben.

---

⁸ *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 202.

A KÖRNYEZET

1. A generációk közötti szolidaritás megszűnése

Amikor Ferenc pápa a Szentszékre akkreditált diplomáciai testületnek a 2020. május 14-i eseményt bemutatta, rámutatott a legmélyebb sebre, amelyet a mai társadalmi-kulturális kontextus a nevelői munkán ejt: „A nevelés megköveteli, hogy tisztességes párbeszédet kezdjünk a fiatalokkal. Elsősorban ők azok, akik emlékeztetnek minket annak a generációk közötti szolidaritásnak a sürgősségére, amelynek sajnos nyoma veszett az elmúlt években. A világ számos részén ugyanis az a tendencia figyelhető meg, hogy az ember önmagába zárkózik, védi megszerzett jogait és kiváltságait, a világot olyan szűk látókörön érzékeli, mely közömbösen kezeli az időseket, és mindenekelőtt nem ad többé teret a születő életnek. A világ népességének általános előregegyedése bizonyos helyeken, különösen nyugaton, ennek szomorú és emblematiszuszus bizonyítéka”.⁹

Ferenc pápa szerint ennek az elszigetelődésre és a másikkal szembeni elzárkózásra való hajlamnak a végső gyökerei abban a mély antropológiai átalakulásban keresendők, amelyről nagyon világosan beszélt a Pápai Életvédő Akadémia tagjainak, amikor 2017 októberében közgyűlésüket tartották. Így fogalmazott: „Úgy tűnik, az emberi teremtmény ma különleges átmeneti szakaszát éli saját történelmének [...]. Ennek az átmenetnek az emblematiszuszus vonását összefoglalóan annak a kultúrának a gyors terjedésében ismerhetjük fel, amely megszállottan az embernek – mint fajnak és mint egyénnek – a valóság feletti szuverenitására összpontosít. Vannak, akik már *egolatriáról*, *önimádatról*, vagyis egónk valóságos kultuszáról beszélnek, amelynek oltárán mindent feláldozunk, beleértve legértékesebb érzelmi kapcsolatainkat is. Nem veszélytelen ez az életfelfogás: olyan alanyt formál, amely állandóan önmagát nézi a tükörben, olyannyira, hogy képtelenné válik arra, hogy tekintetét mások felé és a világ felé fordítsa.”

Magától értődik, hogy éppen ez az *önimádat* generálja azokat a töréseket, amelyek súlyosan érintik a nevelési tevékenységet minden szinten. Itt olyan törésekre gondolunk, mint a nemzedékek közötti törés, a különböző népek és kultúrák közötti törés, a népesség gazdag és szegény részei közötti törés – az előbbiek egyre gazdagabbak, az utóbbiak egyre szegényebbek lesznek –, a férfi és a nő közötti törés, a gazdaság és az etika közötti törés, az emberiség és bolygónk, a Föld közötti törés. Ezért a ma szükséges nevelésnek képesnek kell lennie arra, hogy szembeszálljon ezzel az új „önbálványozással”, és megtalálja a megfelelő szavakat, hogy mindenki számára visszaadja a másik ember és sorsa felé irányuló emberi hivatás eredetiségét és szépségét. Az „együtt” az a szó, amely mindent megment és beteljesít.

---

⁹ *Beszéd a Szentszékhez akkreditált diplomáciai testülethez az újévi jókívánások kifejezésének alkalmával* (2020. január 9).

2. Nevelési-tanulási idő és technológiai idő

A *Caritas in veritate* kezdetű enciklikában XVI. Benedek megállapítja, hogy „az egyre erőteljesebben globalizálódó társadalom egymás szomszédaivá tesz bennünket, de nem tesz egymás testvéreivé” (19). Napjaink globalizációjának egyik alapvető eredménye a technológiai fejlődés, különösen – a pedagógia területén talán még erőteljesebb hatással – az online élethez és a közösségi médiához kapcsolódó technológiák fejlődése. E digitális világok használata és kezelése óriási kihívások elé állítja a nevelést.

Amint ugyanis azt a *Laudato si'* hangsúlyozza: bár a képzés a növekedésnek, tehát a változásnak az állandó mozgását igényli, „az a gyorsaság, amelyet az emberi tevékenységek rákényszerítenek [az emberre], ellentétben áll a biológiai evolúció természetes lassúságával” (18). Az új nemzedékek, mindeddig ismeretlen formában, kénytelenek együtt élni ezzel az ellentmondással, mert a tanulással töltött idő és – mélyebben – az éréshez szükséges idő messze van az internet idejétől. Ennek következtében nem ritkán erős frusztráció, alacsony önbecsülés és öntudat alakul ki bennük: miért van az, hogy egyetlen „kattintással” megkapom, amit akarok, de nem tudok – ugyanilyen gyorsan – felnőtté válni, fontos döntések meghozatalára és felelősségvállalásra képes emberré válni? Az internet és a közösségi média ily módon radikálisan megváltoztatja mind az emberek közötti kapcsolatokat, mind az egyének vágyait és identitásainak alakulását, és hatással van az olya emberi képességekre, mint például az emlékezés, a teremtőkészség, az összpontosítási és önmegfigyelési képesség.

Természetesen nem akarjuk tagadni, hogy a világháló nagyszerű lehetőségeket kínál a holnap építéséhez, de nem szabad alábecsülnünk azt a tényt, hogy világháló nem semleges, s ezért számolnunk kell korlátaival és negatív hatásainak lehetőségeivel: a technológia „ténylegesen nem képes a dolgok sokféle kapcsolatának titkát átlátni, s ezért időnként úgy old meg egy-egy problémát, hogy újabbakat teremt”.¹⁰ A virtuális világ azáltal, hogy mindenféle valóságot közvetít, egyrészt hozzáférést biztosít a bolygó minden szegletéhez, másrészt hozzájárul a „»közöny globalizációjához«, mely lassan »hozzászoktat« bennünket mások szenvedéséhez, miközben magunkba zárkozunk”.¹¹

Az internetben rejlő hatalmas lehetőségekkel és kockázatokkal szemben nem elegendő sem a folyamatos ítélezés, sem a teljes felmentés. Szükségünk van arra, amit Ferenc pápa állandóan sürget, ez pedig a *megkülönböztetés*. És még inkább szükség van olyan emberekre, akik képesek átadni ezt a magatartásformát az új nemzedékeknek. Olyan nevelésre van ma szükség, amely nemcsak nem fél a valóság összetettségétől, hanem arra törekszik, hogy képessé tegye mindazokat, akik felé irányul, hogy megéljék és „humanizálják” ezt az összetettséget, annak tudatában, hogy minden eszköz mindig az azt használó személy szándékától függ.

---

¹⁰ *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 20.

¹¹ *Üzenet a béke világnapjára* (2014. január 1.).

3. A kérdező attitűd „kinevelése”

A „pszichológiai struktúra szétesését”, melyet különösen az új technológiák említett elterjedtsége okoz, az egyik legsürgetőbb nevelési problémaként jelölte meg a pápa a globális nevelési paktum elindításáról szóló üzenetében. Figyelmünket – különösen a gyermekekét és a fiatalokét – napjainkban gyors és különféle ingerek vonják el, melyek megnehezítik, hogy megtanuljunk csendben élni. A fiatalok esetében a vágyaik és félelmeik felismeréséhez szükséges időt és teret egyre inkább a folyamatosan érkező és vonzó interakciók töltik ki, melyek csábítanak, és arra irányulnak, hogy a nap minden egyes pillanatát kitöltsék. Ezek azonban olyan interakciók, amelyek a számító, instrumentális, technikai racionalitást (a *hogyan* racionalitását) táplálják, és nem azt a racionalitást, amely a dolgok és az élet mélyebb értelmére válaszol (a *miért* racionalitása).

Ezért az ingerek nagy gazdagságában úgyszólván a *belső élet mély szegénységét* tapasztaljuk meg, egyre nehezebben állunk meg, egyre nehezebben gondolkodunk, egyre nehezebben hallgatunk meg másokat és hallgatjuk meg önmagunkat. A digitális ingerek sokfélesége és gyorsasága gyakran „azzal a következménnyel jár, hogy elveszítjük érzékünket a teljesség, a dolgok közötti kapcsolatok és a tágasabb horizont iránt, amely így jelentéktelenné válik”.¹² Elfogadva azt, amit több vallási vezető is javasolt Ferenc pápának, ma a fiatalok *kérdező attitűdjének kinevelésére* kell összpontosítani. Kérdéseik fontosabbak a válaszadásnál: időt és teret kell szentelnünk annak, hogy az új nemzedékek szívében lakozó nagy kérdések és vágyak kifejlődhessenek, melyek az önmagukkal való derűs kapcsolatból a transzcendens kereséséhez vezethetnek.

Ezzel kapcsolatban a *Dokumentum az emberi testvériségről a világ békéje és az emberi együttélés érdekében* emlékeztet „a vallási érzék újjáélesztésének fontosságára, és annak szükségességére, hogy ezt felébredszük az új nemzedékek szívében”.¹³ A hívő ember számára ez azt a feladatot jelenti, hogy a megfelelő időben felébredszük a fiatalokban a vágyat, hogy belépjenek saját bensőjükbe, hogy megismerjék és megszeressék Istent, a nem hívő ember számára pedig azt, hogy kereső nyugtalanságot ébresszen a dolgok és saját létünk értelmével kapcsolatban.

4. Az identitás helyreállítása

Az identitás széttöredezettségének, illetve az egységes énkép kialakítása nehezségének problémájára nyomatékosan hívják fel figyelmünket a pszichológusok és a pedagógusok, akik különösen a fiatal generációk esetében tapasztalják, hogy ezzel kapcsolatban egyre több fájdalmat élnek át. Ferenc pápának a *Laudato si'* kezdetű enciklikájában adott útmutatásai a leselejtezés kultúrájával összefüggésben hasznos támpontot nyújtanak a kérdés mélyebb vizsgálatához; azt olvassuk ugyanis, hogy „a leselejtezés kultúrája egyaránt érinti a kirekesztett embereket és a gyorsan hulladékká váló dolgokat” (22). A

---

¹² *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 110.

¹³ 11. oldal.

leselejtezés kultúrája leginkább az időseket és a gyermekeket sújtja: a fogyasztás logikáját követve az előbbieket azért dobják ki, mert már nem termelőkenyek, az utóbbiakat pedig azért, mert még nem termelőkenyek. Az időseket félreállító társadalom azonban olyan társadalom, amely nem hajlandó szembenézni a múltjával, az emlékezetével, a gyökereivel: „Az öregek jelentik a bölcsességet. Az öregek tanuljanak meg beszélgetni a fiatalokkal, és a fiatalok tanuljanak meg beszélgetni az öregekkel. Egy ország bölcsessége bennük, az öregekben van.”¹⁴ A gyermekek elvetése pedig a reményben és a jövőképből való szegénységet mutatja, hiszen a gyermekek „hozzák a maguk látásmódját: ahogy a valóságot látják, bizalommal teli és tiszta tekintettel”.¹⁵

És ahogyan a jelen szegény múlt és jövő nélkül, úgy a személyes identitás is üres mások nélkül, mert nincs emlékezete és perspektívája. Ezért van az, hogy az elszegényedett lelki és reményt nélkülöző mai ember bizonytalansággal és kiegyensúlyozatlansággal szembesül. Ezért olyan személyeket kell képeznünk, akik képesek újraépíteni az emlékezethez és a jövőbe vetett reményhez fűződő megszakadt kapcsolatokat, olyan fiatalokat, akik megismerve gyökereiket és nyitottan az érkező új iránt, képesek egy derűsebb jelenbeli identitást újraépíteni.

5. A környezeti válság mint kapcsolati válság

Amikor a globalizált és digitális világ egyre inkább veszélyezteti az ember belső életét és identitását, a belső életre és az identitásra irányuló nevelési elkötelezettség megújításának keresése azt igényli, hogy ne szakadjon meg a kapcsolat azzal a tágabb társadalmi, kulturális és környezeti horizonttal, amelybe a nevelés ágyazódik. Az emberről és a természetről egymásra utaltságukat figyelembe véve kell gondolkodni, mert „az emberi környezet és a természeti környezet együtt megy tönkre, és nem tudjuk megfelelően kezelni a környezet pusztulását, ha nem szentelünk figyelmet azoknak az okoknak, amelyek az emberi és társadalmi hanyatlással állnak összefüggésben”.¹⁶

A belső étellel való törődés hiánya a külső étellel való törődés hiányában tükröződik, és fordítva: „Ha elhanyagolom a feladatokat, hogy ápoljam és fenntartsam a megfelelő kapcsolatot a mellettem élővel, akiről kötelességem gondoskodni, és akit kötelességem megvédeni, akkor lerombolom az önmagamhoz, a többiekhez, az Istenhez és a földhöz fűződő belső kapcsolatokat.”¹⁷ Ez pedig akkor következik be, „ha a világgal való kapcsolatunkban többé nem a testvériség és a szépség nyelvén beszélünk”.¹⁸ Ebből magától értődően következik az *átfogó ökológiai nevelés* szükségessége. A környezeti kihívás lényegében egy radikálisabb kapcsolati kihívásra utal, amelyben a nemzedékeknek és magának a bolygónak a jövője forog kockán.

¹⁴ *A Szentatya beszéde a pietralcinai hívőkhöz* (2018. március 17.).

¹⁵ *Katekézis a családról az általános kihallgatás keretében* (2015. március 18.).

¹⁶ *Laudato si'*. *Enciklika közös otthonunk gondozásáról* (2015. május. 24.), 48.

¹⁷ *Laudato si'*. *Enciklika közös otthonunk gondozásáról* (2015. május. 24.), 70.

¹⁸ *Laudato si'*. *Enciklika közös otthonunk gondozásáról* (2015. május. 24.), 11.

Ha a környezeti kérdést eredendően kapcsolati kérdésnek tekintjük, az „meggátolja – mondja a *Laudato si'* –, hogy a természetben valami tőlünk elkülönített valóságot értsünk vagy azt életünk pusztá keretének tekintsük. Belé vagyunk foglalva, részei vagyunk, és átjár bennünket” (139). Itt is, mielőtt erkölcsi kérdéstről lenne szó, ontológiai és antropológiai kérdéstről van szó: „Nem jön létre új kapcsolat a természettel új emberi lény nélkül. Nincs ökológia megfelelő antropológia nélkül.”¹⁹ Ezért a pápa által említett átfogó ökológiát nem szabad individualisztikusan, a természet kiábrándult szépségének egyfajta romantikus és morális ökológizmusaként felfogni, hanem az annak teljes tudatából fakad, hogy „minden összefügg mindennel”, „minden kapcsolatban áll mindennel”, ahogyan azt a *Laudato si'* többször kiemeli.²⁰

Ezért csak a belső és külső élet, az identitás és a másság, az én és a másik közötti kölcsönösségnek ezen a horizontján belül lehetséges újra felfedezni – ahogy Ferenc pápa mondja – „a misztériumot, melyet egy falevélben, egy úton, a harmatban, egy szegény ember arcán lehet szemlélni. Az eszmény nem pusztán az, hogy a külsőtől a belsőhöz forduljunk annak érdekében, hogy felfedezzük Isten tevékenységét a lélekben, hanem az, hogy meg tudjuk találni őt minden dologban”,²¹ s így módon mindenre vigyázzunk megújult és tudatos életmódunkkal.

---

¹⁹ *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 118.

²⁰ Vö. 70, 92, 117, 120, 138, 142.

²¹ *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 233.

A JÖVŐKÉP

1. Egység a különbözőségben: új gondolkodásmód

A mai széttöredezettségek és ellentétek gyökerénél, melyek gyakran a konfliktusok legkülönbélebb formáihoz vezetnek, a különbözőségtől való félelem rejtőzik.²²

Az egység és a találkozás szövetének újraszövése ezért azt kívánja, hogy a gondolkodás előreugorjon egyet, és gyökeresen változtasson megszokott logikáján. Amíg a sokféleséget és a különbözőséget az egységgel szemben ellenségesnek tekinti, addig a háború mindig a küszöbön áll, készen arra, hogy minden pusztító erejével megnyilvánuljon. Az első elv tehát, mely feltétlenül szükséges egy új humanizmus felépítéséhez, egy olyan új gondolkodásmódra való nevelés, amely képes az egységet és a sokféleséget, az egyenlőséget és a szabadságot, az identitást és a másságot együtt tartani. Ezért, ahogy az *Evangélii gaudium* írja, ahhoz, hogy egy új nevelési stílus virága kinyíljon, „el kell jutni oda, ahol az új elméletek és paradigmák keletkeznek” (74). Egyszóval, meg kell érteni, hogy a sokféleség nemhogy nem akadályozza az egységnek, nemhogy nem destabilizálja azt, hanem – épp ellenkezőleg – nélkülözhetetlen hozzá, lehetőségének a horizontja: az egység és a különbözőség nem kizárja, hanem épp feltételezi egymást. Ellenkező esetben egy fojtogató egységgel állnánk szemben, mely megöli a másságot, ellehetetleníti a másikat, de önmagát is; vagy pedig kaotikus zűrzavart tapasztalnánk, melyben az egyes identitások kölcsönösen közömbösek egymás iránt, lehetetlenné téve minden találkozást.

Be kell tehát gyakorolni azt a gondolkodást, mely különbségtételbe tagolja az egységet, és amely áldásának tekinti a különbözőséget saját identitása számára, nem pedig önmegvalósítását fenyegető akadállynak. A nevelési munkának mindenekelőtt ezen a szinten kell beavatkozni, mivel – ahogy Ferenc pápa a Roma Tre egyetemen tett látogatása alkalmával emlékeztetett – „a háborúk bennünk kezdődnek, akkor, amikor nem vagyunk képesek megnyílni mások felé, amikor nem vagyunk képesek beszélni másokkal”, amikor – más szóval – a másságot az identitás érvényesülésének útjában álló akadállynak tekintjük.

Következésképpen a nevelői gyakorlatban az új gondolkodás minden területen párbeszédre ösztönöz, mely szabadon bevonja mindazokat, akik a találkozás, a kölcsönös gazdagítás és a testvéri meghallgatás hiteles kultúrájáért kívánnak dolgozni: „A vitákban is, melyek az élet elkerülhetetlen részét képezik, mindig emlékeznünk kell, hogy testvérek vagyunk, s ezért arra kell nevelnünk és nevelni magunkat, hogy felebarátunkat ne ellenségnek vagy kiktatandó ellenfélnek tekintsük”,²³ mert ha „a szív valóban nyitott a világot átfogó közösségre, semmi és senki nincs kizárva ebből a testvériségből”.²⁴

²² Vö. *Üzenet a béke világnapjára* (2020. január 1.).

²³ *Üzenet a béke világnapjára* (2014. január 1.).

²⁴ *Laudato si'*. *Enciklika közös otthonunk gondozásáról* (2015. május. 24.), 92.

Ebben a vonatkozásban döntő fontosságú a vallások közötti párbeszéd, mivel ez „a világ békéjének szükséges feltétele, s ezért kötelessége mind a keresztényeknek, mind a többi vallási közösségnek”.²⁵ A párbeszéd gyakorlásában „tanuljuk meg elfogadni a többiekét, a miénktől különböző élet-, gondolkodás- és kifejezőmódjakkal együtt. Ezzel a módszerrel egyidejűleg vállalhatjuk az igazságosság és a béke szolgálatának kötelezettségét, amelynek minden eszmecsere alapvető kritériumául kell szolgálnia. Egy társadalmi békét és igazságosságot kereső párbeszéd – pusztán gyakorlati jelentőségén túl – önmagában véve olyan erkölcsi elkötelezettség, amely új társadalmi feltételeket teremt.”²⁶

E megfontolások fényében mindenképp hangsúlyoznunk kell, hogy a párbeszéd és a béke eme elgondolásának egyre inkább meg kell világosítania és irányítania kell a polgárok által a civil társadalom politikai-gazdasági irányítására megválasztott személyeket. Sosincs igazi politikai cselekvés a párbeszéd és a béke elgondolásán és gyakorlásán kívül.

2. Középpontban a kapcsolat

A nevelési paktum újbóli megkötéséhez elengedhetetlen értékek között fontosnak tűnik megállni a *nevelői kapcsolat* értékénél. Ferenc pápa szavaival hangsúlyozhatjuk ugyanis, hogy „ha egyfelől nem szabad elfelejtenünk, hogy a fiatalok a felnőttek szavára és példájára várnak, másfelől azt is szem előtt kell tartanunk, hogy sokat tudnak nyújtani lelkesedésükkel, elkötelezettségükkel és igazságszomjikkal, mellyel folyamatosan emlékeztetnek bennünket arra, hogy a remény nem légvár, és a béke mindig lehetséges érték. Ezt láthattuk abban, ahogyan sok fiatal azon dolgozik, hogy felhívja a politikai vezetők figyelmét az éghajlatváltozás kérdésére. Közös otthonunk gondozásának mindannyiunk ügyének kell lennie, és nem lehet a valóságról alkotott különböző elképzelések közötti, még kevésbé a generációk közötti ideológiai ellentét tárgya.”²⁷

Amint azt az iskolai tapasztalatok is megerősítik, az eredményes oktatás valójában elsősorban nem a tanár felkészültségén vagy a tanulók képességein múlik, hanem a közöttük kialakuló kapcsolat minőségén. A neveléstudomány számos képviselője hangsúlyozta, hogy nem a tanár neveli a tanulót egyirányú közvetítéssel, és nem is a tanuló az, aki egyedül építi fel saját tudástárát, hanem a kapcsolatuk az, amely mindkettőjüket neveli egy olyan párbeszédos osztozásban, amely egyszerre feltételezi és egyben felül is múlja őket.

Pontosan ez az értelme a kapcsolatokban létező *személy* középpontba helyezésének.

Ez azt is jelenti, hogy konkrétan fel kell vállalnunk azokat a kiinduló helyzeteket, amelyekben ma sok gyermek él szerte a világon. Nem hallgathatjuk el

---

²⁵ *Evangelii gaudium. Apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban* (2013. november. 24.), 250.

²⁶ Uo.

²⁷ *Beszéd a Szentszékhez akkreditált diplomáciai testülethez az újévi jókívánságok kifejezésének alkalmával* (2020. január 9.).

ugyanis azt a tényt, hogy a személy központi szerepéről szóló diskurzus nagyon elvont marad minden nevelési folyamatban, ha nem vagyunk hajlandók felnyitni szemünket a szegénységre, a szenvedésre, a kizsákmányolásra és a lehetőségek megtagadásának valóságára, amelyben a gyermekek nagy része él szerte a világon. És különösen, ha nem vagyunk hajlandók tenni valamit ezek ellen. Ferenc pápa kedvelt képét használva: mindig úgy kell cselekedni, hogy összekapcsoljuk a fejet, a szívet és a kezeket.

3. A világ változhat

Egy további alapvető elv, melyet vissza kell helyezni a nevelési tevékenység középpontjába, az, hogy a *világ képes változni*. Ezen elv nélkül az emberek vágyakozása, különösen a legfiatalabbaké, elveszíti azt a reményt és energiát, amely szükséges ahhoz, hogy túllépjen önmagán, hogy elérje a másikat. Világosan ír erről a kérdésről XVI. Benedek a *Caritas in veritate* kezdetű enciklikájában: „A globalizáció értelmezésében olykor fatalisztikus szemléletmódok figyelhetők meg, mintha annak mozgásai névtelen és személytelen erők, továbbá az emberi akarattól független struktúrák termékei volnának.”²⁸ A valóságban ez nem így van, ezért a körülöttünk zajló kulturális, történelmi és gazdasági eseményeket, bármilyen nagyok legyenek is, nem szabad megkérdőjelezhetetlen, abszolút törvények által meghatározott tényekként értelmezni.

Ferenc pápa épp ezt az üzenetet kívánta eljuttatni a fiataloknak, amikor 2017. január 13-án, az ifjúságról tárgyaló szinódus *előkészítő dokumentumának* közzététele alkalmából levelet intézett hozzájuk. E levél egyik legmeghatóbb része a következő: „Krakkóban, a legutóbbi ifjúsági világtalálkozó megnyitóján többször is megkérdeztem tőletek: »Változhatnak-e a dolgok?« És ti együtt kiáltottatok egy hangos igent. Ez a kiáltás a ti fiatal szívetekből tör fel, mely nem tűri az igazságtalanságot, nem hódol be a leselejtezés kultúrájának, és nem enged a közöny globalizációjának. Hallgassátok meg ezt a kiáltást, mely bensőtökből tör fel!”

Ma ez utóbbi felhívás mindazoknak szól, akiknek politikai, közigazgatási, vallási és nevelési felelőssége van: itt az ideje, hogy meghallgassuk a fiataljaink szívének mélyéről feltörő kiáltást. Ez a béke kiáltása, az igazságosság kiáltása, a testvériség kiáltása, a felháborodás kiáltása, a felelősség és a változás iránti elkötelezettség kiáltása a jelenlegi leselejtezési kultúra összes perverz gyümölcset illetően.

És éppen a fiatalok e kiáltásának erejében – mely egyre nagyobb teret nyer az általuk kezdeményezett számos tüntetésen – mindenkinek, különösen a nevelés és oktatás területén dolgozóknak, erőt kell találnia ahhoz, hogy táplálják a gyengédségnek azt a forradalmát, amely megmenti majd túlságosan is sebzett világunkat.

Teljes erővel megjelenik tehát annak igénye, hogy serkentsük egy egészséges kockáztatás vonzerejét és felébresszük a valóság iránti nyugtalanságot. Ennek

---

²⁸ *Caritas in veritate. Enciklika az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban* (2009. június 29.), 42.

a nyugtalanságnak a merész vállalása azt jelenti, hogy megkockáztatjuk azt az önmagunkból való kilépést, és „vállaljuk – ahogy az *Evangelii gaudium-ban* olvassuk – a másik arcával, minket megszólító fizikai jelenlétével, fájdalmával és kéréseivel, ragadós örömeivel való találkozás kockázatát, szüntelen testi közelségben” (88).

Csak így nyer újra lendületet a vágyakozás, és válik létünk főszereplőjévé, tudatos és felelős életmódra nevelve magunkat. Éppen azért ugyanis, hogy az ember jól használja a saját szabadságának terét, hozzájárul a személyes és közösségi növekedéshez: „Nem szabad azt gondolnunk, hogy ezek az erőfeszítések nem változtatják meg a világot. Az ilyen tettek valami olyan jót terjesztenek a társadalomban, amely mindig több gyümölcsöt terem annál, mint amennyit észlelhetünk, mert olyan jót hoznak létre e földön, amely mindig – ha olykor láthatatlanul is – igyekszik tovaterjedni.”²⁹

---

²⁹ *Laudato si'*. Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 212.

A KÜLDETÉS

1. Nevelés és társadalom

Ferenc pápa a *nevelési paktum elindítására írt üzenetében*, ahogyan azt már az elején említettük, erősen hangsúlyozza egy „nevelési falu” létrehozásának sürgősségét, melyben egy emberi és nyitott kapcsolati háló létrehozására törekszünk. Hozzátette azt is, hogy ez a vállalkozás nem lehetséges anélkül, hogy mindenki felébresztene magában három bátorságot: először is azt a bátorságot, hogy a személyt helyezzük a középpontba, másodsor azt a bátorságot, hogy leleményesen és felelősen a legjobb erőket vessük be, harmadszor és utoljára pedig azt a bátorságot, hogy olyan embereket képezzünk, akik készek a közösség szolgálatába állni.

Az első ponttal, a személy középpontba állításának bátorságával kapcsolatban Ferenc pápa konkrétan így fogalmazott: „Ezért paktumot kell kötnünk, szövetkeznünk kell egymással, hogy lelket adjunk a formális és informális nevelési folyamatoknak, melyek nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy a világon minden szorosan összefügg, és egy egészséges antropológia alapján meg kell találni a gazdaság, a politika, a növekedés és a fejlődés másféle felfogását. Az átfogó ökológia megvalósítása folyamán minden egyes élőlény saját értéke kerül a középpontba, az emberekkel és az őt körülvevő valósággal összefüggésben, és olyan életmódot szorgalmazunk, amely elutasítja a leselejtezés kultúráját.”³⁰

Ezen a ponton jól érthető a *Laudato si'* kezdetű enciklika és a nevelési paktum kezdeményezése közötti szoros kapcsolat. Arról van tehát szó, hogy bátran tudatosítanunk kell, hogy a mostani környezeti és kapcsolati válság úgy kezelhető, ha figyelmet szentelünk azoknak a nevelésre, akiknek holnap kell őrizniük a közös otthont.

A nevelés, „mely »környezettudatos polgárságot« hivatott létrehozni”,³¹ hatékony eszközzé válhat egy befogadóbb, a másik ember és a teremtett világ őrzésére jobban odafigyelő társadalom hosszú távú felépítéséhez. Más szóval, a nevelési elkötelezettség nemcsak a közvetlen címzettekhez, a gyermekekhez és fiatalokhoz szól, hanem szolgálat a nevelés által megújuló egész társadalom számára.

A nevelésre és oktatásra való odafigyelés továbbá fontos találkozási pontot jelenthet a különböző intézmények és társadalmi valóságok kapcsolati hálójának újbóli kialakításához: egy fiatal neveléséhez szükség van arra, hogy a család, az iskola, a vallások, az egyesületek és általában a civil társadalom párbeszédet folytasson egy közös cél érdekében. A képzés sürgősségéből kiindulva tehát lehetőség nyílik arra, hogy ellensúlyozzuk „a társadalmi integráció és közösségvállalás kötelékeinek észrevétlen elszakadását”.³²

---

³⁰ *Üzenet a nevelési paktum elindítására.*

³¹ *Laudato si'.* Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 211.

³² *Laudato si'.* Enciklika közös otthonunk gondozásáról (2015. május. 24.), 46.

A nevelés és oktatás mondhatni újraértelmezhető a fiatalabb nemzedékek képzésének útjaként, egyúttal viszont az egész társadalom felülvizsgálásának és megújításának lehetőségeként, hogy az a legjobbat igyekezzen átadni a legfiatalabbaknak, felülvizsgálja és szükség esetén jobbra tegye működésmódjait.

2. A holnap a legjobbat várja a mától

Ferenc pápa úgy véli, a második bátor lépés egy új nevelési paktum felé abban áll, hogy közösségként – egyházi, társadalmi, egyesületi, politikai közösségként – a rendelkezésre álló legjobb erőket vetjük be a nevelés terén. Ez természetesen bátor döntés, mert minden döntés azzal is jár, hogy az egyik szempontot előnyben részesítjük, s ezzel háttérbe szorítunk egy másikat. Manapság vajon hány valóság állítja legjobbat a fiatalok szolgálatába?

Ha a mai társadalmak többségére gondolunk, világosan láthatjuk, hogy a legkreatívabb és legkezdemenyezőbb erőket a termelés és a piac szolgálatába állítják. A legkiválóbb fiatal diplomások és a legokosabb elmék gyakran olyan nagyvállalatoknál dolgoznak, amelyek inkább a profitra, mint a közjó keresésére törekcszenek. Az uralkodó fogyasztói társadalom pedig azt kívánja, hogy művelt, kritikai szellemű és összefogni képes emberek egyáltalán ne vagy legfeljebb elenyésző mértékben legyenek. A fogyasztói ideológia ugyanis individualizmusból és önállóságra való képtelenségből táplálkozik, mert a közösségen kívül vagyunk a legsebezhetőbbek, és mértéktartásra való képtelenségünkben engedelmesen válaszolunk a reklámok és propagandák ingereire.

Tehát egy valódi és radikális fordulathoz való bátorságra van szükség: ebben a bemutatott helyzetben sürgősen szükség van a befektetésre, mert csak a nevelés által lehet valós reményünk arra, hogy hosszú távon pozitív változást érhetünk el. Ami lesz, annak a legjobbat kell kapnia attól, ami van. Aki lesz, annak joga van a legjobbat kapni attól, aki ma van.

3. Nevelés a szolgálatra, a nevelés szolgálat

A harmadik bátor cselekedet, melyet Ferenc pápa kér, hogy olyan személyeket képezzünk, akik készek a közösség szolgálatába állni. Ez az útmutatás valójában minden nevelői cselekvés egyik döntően fontos összetevőjére világít rá: egyetlen nevelő sem lehet teljes mértékben sikeres nevelői tevékenységében, ha nem igyekszik kialakítani a rábízottakban a teljes és valódi rendelkezésre állást mások, mindenki más, az egész emberi közösség szolgálatára, kezdve azokkal, akik a legnehezebb, a legtöbb kihívással szembenézni kénytelen helyzetben vannak.

A nevelés igazi szolgálata a szolgálatra való nevelés.

Ma már az oktatáskutatás is egyre világosabban felismeri, mennyire központi szerepet tölt be a másoknak és a közösségnek nyújtott szolgálat mint magának a nevelésnek az eszköze és célja, gondoljunk például a *Service Learning* nagyszerű fejlődésére. Ez a kutatás megmutatja, hogy a szolgálat nemcsak egy nevelési tevékenység lehet a többi között (az önkéntes munka fontossága

a fiatalok képzésében jól ismert), hanem – radikálisabb módon – azzá az alapvető módszerré válhat, amelyen keresztül minden tudás és készség átadható és elsajátítható. Ezt a folyamatot a *szolgálatra való* neveléstől a *szolgálatként való* nevelés felé való fejlődésként is leírhatnánk, mely utóbbi szerint a felebarát egyszerre a nevelés útja és célja.

Végezetül egy utolsó gondolatébresztő szó Hannah Arendttől, aki hatékonyan és tömören tudta kifejezni, mi valójában a tétje minden nevelési cselekvésnek. Ezek az ő megvilágító szavai: „A nevelés az a pont, amelyben eldöntjük: eléggé szeretjük-e a világot ahhoz, hogy felelősséget vállaljunk érte, s egyben megóvjuk attól a pusztulástól, amely a megújulás, az újak és fiatalok jövedele nélkül elkerülhetetlen volna. S azt is a nevelés során döntjük el, hogy eléggé szeretjük-e gyermekeinket ahhoz, hogy ne taszítsuk ki őket világunkból, magukra hagyva őket, és ne üssük ki kezükből azt a lehetőséget, hogy valami újra, olyasmire vállalkozzanak, amit mi nem látunk előre – hanem felkészítjük őket közös világunk megújítására.”³³

Átgondolandó témák

Az együttélés „misztikája”

A nevelési falu

Testvériség és béke

Egolatria

Pozitív internetes források

Csendre nevelés

A leselejtezés, eldobás kultúrája

Egységben gondolkodás

A keresés nyugtalansága

A gyengédség forradalma

Környezettudatos polgárság

* * * * *

Forrás:

Patto Educativo Globale – Instrumentum Laboris,
Educatio Catholica 6 (2020/1-2) 270–287.

Fordította: Tózsér Endre

---

³³ *Múlt és jövő között*, Osiris – Readers International, Budapest, 1995, 203.